

75 jaar ontwikkeling van nationale organisatie en coöperatieve zuivelindustrie in Nederland

Bron: Jubileumuitgave Zuivelzicht oktober 1975 – blz.10-11

Opgericht in 1900 heeft de FNZ de evolutie van de zuivelcoöperatie in Nederland 75 jaar begeleid als overkoepelende, nationale, belangenbehartigende en ook dienstverlenende organisatie. Hier volgt een korte schets van die evolutie en het concentratieproces dat zich in de gewesten bij de zuivelindustrie heeft voltrokken.

De Koninklijke Nederlandse Zuivelbond FNZ werd opgericht in het jaar 1900. Oorspronkelijk werd gedacht aan een Federatie van de reeds bestaande gewestelijke bonden van Nederlandse coöperatieve Zuivelfabrieken. De naam werd evenwel Algemeene Nederlandsche Zuivelbond. In de omgangstaal werd - en wordt nog steeds - gesproken van de FNZ. De federatieve samenwerking is van het begin af aan als voorwaarde gesteld, met name door vertegenwoordigers van de zuivelbonden in zuidelijk en noordelijk Nederland. Die federatieve samenwerking is altijd een belangrijk kernpunt gebleven. Vandaar dat de letters FNZ altijd achter de naam zijn gehandhaafd, ook toen bij het 50-jarig bestaan de organisatie het predikaat „Koninklijk” werd verleend.

Begin

De oprichting van de coöperatieve zuivelfabriek te Warga in 1886 wordt meestal als het begin van de coöperatieve melkverwerking in Nederland genoemd. Tussen 1872 en 1890 werden in Noord-Holland weliswaar reeds verscheidene gemeenschappelijke kaasbedrijven gesticht, maar die zijn als zodanig niet als echte zuivelcoöperaties aangemerkt. Dat waren voornamelijk zogenaamde dagkaasfabriekjes, waar slechts een klein aantal boeren voor gezamenlijke rekening door iemand de kaas lieten maken in plaats van het op de boerderijen zelf te doen. Na 1890 ging de ontwikkeling zeer snel; in een hoog tempo verschoof de melkverwerking van de boerderij naar de fabriek, waar de mechanisatie van de zuivelbereiding een aanvang nam. In het begin gebeurde alles nog met handkracht, maar al spoedig deed de stoomzuivelfabriek haar intrede. In 1895 waren er al 245 coöperatieve fabrieken en in 1897 reeds 450. Toen al had de coöperatieve melkverwerking in Noord-, Midden en Zuid-Nederland de particuliere zuivelondernemingen duidelijk overvleugeld.

In West-Nederland bleef tot na de Tweede Wereldoorlog de particuliere industrie domineren, vooral wat de melkinrichtingen betreft. In de jaren zestig was er sprake van zeven regionale zuivelbonden, namelijk die voor Friesland, Groningen/Drenthe, Gelderland/Overijssel, Zuid-Nederland, Noord-Brabant, Zuid- en Noord-Holland. Als overkoepelende organisatie fungeerde de FNZ.

Evolutie van de melkverwerking

In 1919 noteerde de FNZ het grootste aantal aangesloten coöperatieve ondernemingen, namelijk 502; in 1940 waren dat er 457, in 1950 374, in 1964 315 en per 1 januari van dit jaar, 75 jaar na de oprichting, 68. Verschillende ondernemingen exploiteren twee of meer fabrieken. Er zijn thans 189 coöperatieve fabrieken. Bij deze ondernemingen zal dit jaar meer dan 8 miljard kg melk aangevoerd worden; bij alle fabrieken in Nederland is dat in 1975 ruim 10 miljard kg. De gemiddelde melkaanvoer per onderne-

ming per jaar is thans gestegen tot ruim 120 miljoen kg, d.i. ongeveer het achtvoudige van de jaarlijkse aanvoer per fabriek van tien jaar geleden. De totale melkproductie laat een voortdurende stijging zien. In 1960 leverden de veehouders ongeveer 6 miljoen ton melk aan de zuivelindustrie af; dat was in 1970 gestegen tot ruim 7,7 miljoen ton en dit jaar verwacht men zoals gezegd ruim 10 miljoen ton. Uiteraard zijn er zeer grote verschillen in de melkaanvoer tussen de grootste ondernemingen en de groep kleinere. De coöperatieve zuivelindustrie in Nederland verwerkt dit jaar 87 % van de totale hoeveelheid bij de Nederlandse zuivelindustrie aangevoerde melk. Het is duidelijk dat de snelle concentratie in de zuivelindustrie - die vooral in het begin van de zestiger jaren doorzette - veroorzaakt wordt door het streven naar lagere verwerkingskosten per eenheid, opvoering van de kwaliteit van de producten grotere noodzaak tot specialisatie, het nastreven van een zo groot mogelijke besparing op investeringen, opvoering van de kwaliteit van het management van de ondernemingen en betere mogelijkheden van marktverzorging.

Ontwikkelingen in de gewesten

Na de Tweede Wereldoorlog heeft de coöperatieve zuivelindustrie pas goed wortel geschoten in West-Nederland. In 1945 werd de Coöperatieve Melkcentrale (CMC) opgericht, waarbij zich toen ruim 11.000 veehouders aansloten in West-Nederland, omvattende Zuid-Holland, zuidelijk Noord-Holland, West-Utrecht en een gedeelte van westelijk Noord-Brabant en het noordelijk deel van Zeeland. Oorspronkelijk verhandelde de CMC de melk van de aangesloten boeren aan de particuliere zuivelondernemingen, voornamelijk de stedelijke melkinrichtingen; nadien heeft de CMC stap voor stap een flink deel van deze ondernemingen weten over te nemen. Intussen was ook de Nederlandse Melk-Unie opgericht, waarvan de CMC 50 % van de aandelen bezat. In 1968 werd door de CMC een bod uitgebracht op de niet in haar bezit zijnde NMU-aandelen.

Foto 1 Drinkend kalf

Het gevolg was dat de CMC die aandelen kon overnemen. In mei 1969 konden de bedrijven die niet tot de Nederlandse Melk Unie behoorden maar waarin de CMC een meerderheidsbelang bezat, in één onderneming worden ondergebracht, en zo ontstond in begin 1970 de CMC/Melk Unie BV. Het aandeel van dit concern in de totaal in ons land bij de fabrieken aangevoerde melk is circa 8 %.

In het Westen is ook nog de Zuid-Hollandsche Zuivelbond werkzaam. Hierbij zijn drie fabrieken aangesloten, resp. te Arkel, Bleskensgraaf en Giessenburg, met een gezamenlijke aanvoer van circa 100 miljoen kg melk. In het voorjaar van 1969 vond een integratie plaats tussen de Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken in Noord-Holland met een groot deel van de leden-fabrieken van deze bond. Zo ontstond een zogenaamde geïntegreerde coöperatieve zuivelonderneming, de CV „Noordholland". Bij de Noordholland ontvang men thans circa 4 % van de totale Nederlandse melkplas.

Tussen de Noordholland en CMC / Melk Unie kwam in 1974 een samenwerkingsverband tot stand.

In het Zuiden van Nederland waren de coöperatieve ondernemingen jarenlang in twee regionale zuivelbonden georganiseerd; de Zuid-Nederlandse Zuivelbond en de Brabantse Zuivelbond. Sinds 1973 zijn beide bonden gefuseerd tot de Coöperatieve Zuid-Nederlandse Organisatie van Zuivelverenigingen (CZOZ). In dit gebied, waar de melkveehouderij de laatste jaren een grote vlucht heeft genomen, vond een samenbundeling plaats van de kleinere coöperatieve ondernemingen tot grotere eenheden. Deze concentratie zal naar verwachting verder worden uitgebouwd. Reeds op 1 januari 1970 werd in het Zuiden de BV Zuid-Nederlandse Melkindustrie opgericht.

Hierin werden samengebracht de reeds jarenlang bestaande centrale productiebedrijven te Veghel, Bergeijk en Zevenbergschenhoek en de zuivelafzetverenigingen te Roermond en Breda. Bij de coöperatieve ondernemingen in Zuid-Nederland wordt circa 2 miljoen (*miljard*) ton melk aangevoerd; deze productie bedraagt 20% van de totale melkaanvoer in Nederland. Voor de concentratie in Oost-Nederland fungeerde vooral de Coberco als krachtveld. Rond deze Coberco, met haar twee centrale productiebedrijven - de condensfabriek te Deventer en de melkpoederindustrie Berkelstroom te Lochem - vindt een voortschrijdende concentratie plaats van coöperatieve ondernemingen die met de Coberco een gezamenlijke exploitatie aangaan. Naar verwachting zal Coberco dit jaar ruim 1,8 miljard kg melk verwerken. De totale hoeveelheid aangevoerde melk in het gebied van de Gelders-Overijsselse Zuivelbond bedraagt dit jaar ruim 2,6 miljard kg. Dat is meer dan een kwart van de Nederlandse aanvoer. Ongeveer 70 % van deze hoeveelheid wordt dus in Coberco-verband tot waarde gebracht.

In het **Noorden van Nederland** wordt vanouds veel melk geproduceerd. De coöperatieve zuivelfabrieken in Friesland verwerken thans per jaar bijna 1,8 miljoen ton, die voor meer dan 70 % tot kaas wordt verwerkt. Ook in Friesland is net als elders de concentratie in de melkverwerking ver voortgeschreden, waardoor een zestal grote coöperatieve ondernemingen het leeuwendeel van de melk verwerkt. Alle coöperatieve zuivelondernemingen in Friesland zijn lid van de Coöperatieve Condensfabriek Friesland (CCF). De CCF verwerkt jaarlijks meer dan 400.000 ton en eenzelfde hoeveelheid wei. Niet alle CCF-melk is afkomstig van Friese leveranciers; er wordt een flink deel van elders bijgekocht.

In **Groningen maar vooral ook in Drenthe** heeft de zuivelcoöperatie diep wortel geschoten. De dominerende organisatie is daar de DOMO. De DOMO had vroeger aanvankelijk als taak de ondermelk van de boterfabrieken in eigen land tot waarde te brengen. Vandaar de naam Drentse Onder Melk Organisatie waar DOMO een afkorting van is. Later werd de DOMO het concentratiepunt voor een groot deel van de zuivelindustrie in Noord-Oost-Nederland. De melkaanvoer van de leden bij de DOMO bedraagt thans meer dan 800 miljoen kg. De vroeger in Drenthe/Groningen opererende zuivelbond is tijdens het concentratieproces geïntegreerd in de DOMO-onderneming. Enkele coöperatieve ondernemingen in het gebied hebben niet aan de integratie met de DOMO deelgenomen en zijn grotendeels rechtstreeks als B-lid aangesloten bij de FNZ.

Zuivelverkoopverenigingen

De coöperatieve zuivelverkoopverenigingen zijn georganiseerd in de Bond van Coöperatieve Zuivelverkoopverenigingen. Door het concentratieproces dat ook hier optrad, zijn van de vroegere acht verenigingen er thans nog drie over, namelijk de Frico in

Friesland, de Nationale Coöperatieve Zuivelverkoopcentrale (NCZ), globaal gesproken werkzaam in Midden-Nederland, exclusief Friesland, en de Zuid-Nederlandse Melkindustrie BV voor Zuid-Nederland, die werkzaam is ten Zuiden van de grote rivieren. De verkoopverenigingen verkopen 77 % van de Nederlandse boterproductie, 67 % van de kaasproductie en 51 % van de nationale productie van de diverse soorten melkpoeder. De coöperatieve consumptiemelkbedrijven verzorgen zelfstandig hun afzet, maar hebben wel een eigen organisatie in de vorm van de Vereniging van Coöperatieve Melkinrichtingen (VCM), waarvan het secretariaat in dat van de FNZ is geïntegreerd.

De particuliere zuivelindustrie

Van de totale Nederlandse melkaanvoer wordt circa 11 % door particuliere zuivelondernemingen verwerkt (87 % door in FNZ-verband georganiseerde coöperatieve ondernemingen en 2 % door niet in de FNZ georganiseerde coöperatieve ondernemingen). De particuliere industrie is georganiseerd in de Vereeniging voor Zuivelindustrie en Melkhygiëne (VVZM). Op het gebied van de belangenbehartiging is er een nauwe samenwerking tussen de FNZ en de particuliere organisatie.

De overkoepelende organisatie

De FNZ als overkoepelende organisatie van de coöperatieve zuivelindustrie behartigt met behulp van de beschikbare middelen de belangen van deze industrie op landelijk en internationaal niveau. De samenwerking tussen de FNZ en de verkoopverenigingen is in 1973 verder geïstitutionaliseerd zodat de leden van de Bond van Coöperatieve Zuivelverkoopverenigingen thans elk een zetel in het FNZ-bestuur bezetten. In het FNZ-bestuur hebben verder zitting vertegenwoordigers van de thans nog in ons land werkzame zuivelbonden en de grote, geïntegreerde, regionale ondernemingen.

Genoemde zuivelbonden zijn de Gelders-Overijsselse Zuivelbond, Coöperatieve Zuid-Nederlandse Organisatie van Zuivelverenigingen, Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken in Friesland en de Zuid-Hollandsche Zuivelbond. De grote, geïntegreerde ondernemingen die lid zijn van de FNZ en bestuurszetels bezetten zijn CMC/ Melk Unie, **DOMO-Bedum** en Noordholland.

Foto 2 Kantoorgebouw FNZ.

Naast de functies van belangenbehartiging en dienstverlening functioneert de FNZ ook als contactcentrum. Het secretariaat van de FNZ heeft afdelingen voor economische aangelegenheden, opleiding en organisatie, bedrijfseconomie, calculatie en statistiek, zuiveltechnologie, octrooiaangelegenheden en redactie en voorlichting. Daarnaast functioneert een Centrale Aankoop, gevestigd te Arnhem, die stookolie, chemicaliën en andere bedrijfsbenodigdheden voor de fabrieken centraal inkoop. Ook bestaat er een Auto-Technische Dienst, die praktisch het gehele vervoersapparaat - tot en met de elektromagneetjes van de melkbezorgers - bij de coöperatieve ondernemingen regelmatig controleert. Verder is er ook nog een Technische Dienst, gevestigd te Utrecht, die functioneert als een ingenieursbureau en diensten verleent bij nieuwbouw en verbouw van zuivelfabrieken en installaties.

Dogterom

75 jaar Koninklijke Nederlandse Zuivelbond FNZ

Voorzitters tussen 1900 en 1975

1900-1901 G. J. Bieleman

1901-1921 K. J. A. G. Baron Collot d'Escury

1921-1933 Dr. F. E. Posthuma

1933-1938 L. F. Britzel

1938--1947 H. K. Koster

1947-1953 Mr. Dr. J. Linthorst Homan

1953-1954 Mr. C. Th. E. Graaf van Lynden van Sandenburg

1954-1971 G. H. E. M. van Waes 1971-heden Drs. R. Zijlstra

(Algemeen)-secretarissen tussen 1900 en 1975

1900-1909 Dr. F. E. Posthuma

1909-1917 O. Reitsma

1917-1954 Ing. J. A. Geluk

1954-1974 Dr. E. van de Wiel

1974-heden Ir. W. M. Dijkstra

Toelichting foto's.

1. Drinkend kalf, in brons uitgevoerd, van de beeldhouwer Georg Ehrlich (Rijksmuseum Kröller Muller).
2. Kantoorgebouwen van het secretariaat van de FNZ, Van de Spiegelstraat 16 te 's-Gravenhage.